

การวิจัยเชิงคุณภาพ ทำไมและอย่างไร

* ดร. เลิศชาย สิริชัย

ความเป็นมา

พฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์เป็นสิ่งที่ซับซ้อน ยากที่จะเข้าใจได้ง่าย แต่เดิมเราเชื่อมั่นว่าแบบแผนการวิจัยที่เราเลียนแบบมาจากการศึกษาวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ หรือที่เราเรียกว่าวิธีศึกษาแบบวิทยาศาสตร์ เป็นวิธีที่จะช่วยให้เราเข้าใจพฤติกรรมทั้งปวงของมนุษย์ได้

วิธีการศึกษาแบบวิทยาศาสตร์จะเริ่มต้นด้วยความเชื่อว่าธรรมชาติมีกฎเกณฑ์ที่แน่นอน ไม่ว่าจะอยู่ที่ไหนภายในโลกเดียวกัน ธรรมชาติล้วนอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์เดียวกันทั้งสิ้น

เช่น นักวิทยาศาสตร์ในยุโรปเป็นผู้ค้นพบว่าธรรมชาติมีแรงโน้มถ่วง สิ่งที่มีน้ำหนักย่อมตกจากที่สูงลงสู่เบื้องล่าง กฎเกณฑ์ดังกล่าวนี้ ย่อมเป็นจริงในสภาพการณ์ปกติในทุกแห่งทั่วโลก ไม่เฉพาะเพียงในยุโรปอันเป็นจุดที่เริ่มพบกฎเกณฑ์นี้เท่านั้น ดังนั้น การศึกษาวิจัยในโลกของวิทยาศาสตร์ธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นการศึกษาอยู่ ณ ที่ใด จึงเป็นกระบวนการของความพยายามที่จะทำความเข้าใจว่าปรากฏการณ์ที่สนใจศึกษานั้น เป็นไปตามกฎเกณฑ์ใดของธรรมชาติ จนมีการกำหนดวิธีการศึกษาไว้อย่างชัดเจน เรียกว่าวิธีศึกษา

* อาจารย์ประจำคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต : กศ.ค. (พัฒนบริหารศาสตร์) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

แบบวิทยาศาสตร์

ความสำเร็จของมนุษย์ในการทำความเข้าใจธรรมชาติ และสามารถนำความเข้าใจดังกล่าวมาสร้างสิ่งต่าง ๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ได้อย่างมากมาย ดังตัวอย่างที่ประจักษ์ให้เห็นในโลกยุคปัจจุบัน นักวิชาการทางวิทยาศาสตร์สังคม หรือที่เรียกว่าทางสังคมศาสตร์จึงพลอยเห็นชอบไปด้วยว่าวิธีการแบบวิทยาศาสตร์เป็นวิธีที่เหมาะสมที่จะใช้ศึกษาพฤติกรรมทางสังคมของคน ดังนั้น นักสังคมศาสตร์แต่เดิมจึงเชื่อว่าสังคมมีกฎเกณฑ์ที่แน่นอนตายตัวเช่นเดียวกับที่ธรรมชาติมีกฎเกณฑ์แน่นอนตายตัว เมื่อมีใครสร้างทฤษฎีทางสังคมใด ๆ ขึ้นทฤษฎีดังกล่าวสามารถนำไปใช้อธิบายสังคมได้ทุกสังคม ไม่ว่าจะมีอยู่มุมไหนของโลก และเมื่อนักสังคมศาสตร์สนใจที่จะศึกษาปัญหาใด ก็จะมีเริ่มต้นด้วยการศึกษาทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง จากนั้นก็ตั้งสมมติฐานจากทฤษฎีที่ศึกษาว่าประเด็นที่ตนศึกษานั้นมีสาเหตุมาจากอะไร จากนั้นก็ไปเก็บข้อมูลและจัดกระทำข้อมูลที่สามารถอธิบาย หรือเปรียบเทียบกันได้เชิงปริมาณ เพื่อทดสอบสมมติฐานที่ตั้งไว้ ผลสรุปที่ได้ คือ การศึกษาวิจัยในปัญหานั้น ๆ เป็นไปตามสมมติฐานข้อใดบ้าง ซึ่งจะเห็นได้ว่าขั้นตอนการศึกษาต่าง ๆ เป็นไปในลักษณะเดียวกับการศึกษาปัญหาของวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ นอกจากนี้ การวิเคราะห์ข้อมูลก็อาศัยการวัดที่เป็นตัวเลขเพื่อทดสอบสมมติฐาน เช่นเดียวกับการศึกษาทางวิทยาศาสตร์ธรรมชาติด้วย

ถ้าสรุปขั้นตอนการวิจัยทางสังคมศาสตร์ที่เลียนแบบมาจากวิธีศึกษาวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ดังกล่าวข้างต้นเป็น แผนผังจะได้ดังนี้

การวิจัยทางสังคมศาสตร์ที่ยึดตามตัวแบบข้างต้น ดำรงสถานะครอบงำการศึกษาวิจัยทางสังคมศาสตร์มาเป็นเวลานาน จนปัจจุบันเริ่มมีความสงสัยว่าวิธีศึกษาวิจัยดังกล่าวสามารถทำให้เข้าใจคน เข้าใจสังคม ได้ถูกต้องจริงหรือไม่ หรือ สามารถเข้าใจพฤติกรรมของคนได้อย่างรอบด้านครบถ้วนจริงหรือไม่ ดังตัวอย่างในประเทศไทยจะเห็นได้ว่ามีเรื่องราวของคนและสังคมไทยจำนวนมากที่หาคำตอบไม่ได้ การวางแผนพัฒนาประเทศดำเนินไปอย่างการขาดความเข้าใจสังคมไทยอย่างแท้จริง งานวิจัยทางสังคมศาสตร์จำนวนมากเมื่อทำแล้วก็อยู่ในสภาพที่เรียกว่า "ขึ้นหิ้ง" คือ ถูกเก็บไว้เฉย ๆ ไม่มีความน่าสนใจใคร ๆ จะหยิบมาศึกษา งานวิจัยส่วนหนึ่งได้ถูกนำมาเป็นข้ออธิบายความเป็นไปในสังคม แต่กลับเป็นการเสนอข้อสรุปที่ก่อให้เกิดความผิดพลาดในการพัฒนาสังคม

ที่การวิจัยเชิงปริมาณถูกตั้งข้อสังเกตหลายประการ ดังกล่าว ก็เพราะการนำวิธีการศึกษาในโลกวิทยาศาสตร์ธรรมชาติมาเป็นแบบแผนในการศึกษาวิทยาศาสตร์สังคมนั้น มีข้อจำกัดหลายประการ กล่าวคือ

ประการแรก สังคมต่าง ๆ ในโลกนี้

มีบริบทเป็นของตัวเอง เช่น ระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมือง การปกครอง ระบบวัฒนธรรม ระบบนิเวศน์ สิ่งแวดล้อมทาง กายภาพ ฯลฯ ไม่เพียงในแต่ละประเทศจะแตกต่างกันเท่านั้น ในประเทศหนึ่ง ๆ ก็จะมีสังคมที่แตกต่างกันตามบริบทของตัวเองจำนวนมาก ดังนั้น ทฤษฎีที่ใช้อธิบายพฤติกรรมทางสังคมของคนในที่หนึ่งได้ อาจไม่เหมาะสมที่จะนำไปใช้อธิบาย พฤติกรรมทางสังคมของคนในที่อื่นที่หนึ่ง หรือถ้านำไปใช้ได้ ก็ใช้ได้ไม่ทั้งหมด ยิ่งบริบทต่างกันมาก การใช้ทฤษฎีในลักษณะดังกล่าว ก็ยังมีข้อจำกัดมาก การศึกษาวิจัยทางสังคมศาสตร์ที่มุ่งทดสอบสมมติฐานเพื่อยืนยันทฤษฎีที่มีอยู่แล้ว จึงไม่เพียงพอที่จะทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมได้ถูกต้องครอบคลุมทั้งหมด ดังเราจะเห็นว่าทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ที่เราใช้อยู่ในประเทศไทยเกือบทั้งหมด เป็นทฤษฎีที่เกิดขึ้นในประเทศตะวันตก การนำทฤษฎีดังกล่าวมาทดสอบสมมติฐานในบริบทสังคมไทยจึงมีโอกาที่จะอธิบายปัญหาอย่างถูกต้องครอบคลุมทั้งหมดได้ยาก

ประการที่สอง หัวใจของการทดสอบสมมติฐานเพื่อยืนยันทฤษฎี ก็คือ ต้องมีทฤษฎีเดิมอยู่อย่างเพียงพอ จึงจะสามารถตั้งสมมติฐานเพื่อทดสอบประเด็นที่ศึกษาได้อย่างครอบคลุม ปัญหา ก็คือ ทฤษฎีทางสังคมศาสตร์จะมีโอกาสถึงจุดเพียงพอหรือไม่ คำตอบ ก็คือ ไม่ เพราะเรื่องเกี่ยวกับพฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์นั้น มีอยู่ทุกมุมโลก และสังคมต่าง ๆ ก็มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ทฤษฎีทางสังคมจึงไม่อาจจริงยั่งยืนที่จะสามารถใช้อธิบายสังคมได้ในทุกเวลาทุกสถานที่ และในความเป็นจริงในปัจจุบัน คือ วงวิชาการทางสังคมศาสตร์ยังมีทฤษฎีใช้อยู่ไม่มากนัก ดังจะเห็นว่าการศึกษาประเด็นต่าง ๆ ทางสังคม เรามักจะอ้างทฤษฎีซ้ำกัน ๆ ไม่ก็

ทฤษฎี นักวิจัยรุ่นหลังจำนวนไม่น้อยถึงกับไม่อ่านตัวทฤษฎีด้วยซ้ำ แต่ใช้อย่างคอกางงานวิจัยของผู้อื่นที่ใช่อทฤษฎีนั้นอยู่แล้ว

เมื่อปัญหาทางสังคมสลับซับซ้อนขึ้นเรื่อย ๆ พฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์เข้าใจยากขึ้นเรื่อย ๆ ปัญหาใหม่ ๆ เกิดขึ้นอย่างไม่หยุดยั้ง นักวิจัยจะมัวมาทดสอบสมมติฐานต่อไปเรื่อย ๆ คงจะไม่พอแล้ว เพราะนอกจากจะไม่ช่วยทำให้เข้าใจอะไรได้มากแล้ว ยังเท่ากับปล่อยให้ปัญหาต่าง ๆ ดำเนินต่อไปอย่างไรหนทางแก้ไขด้วย เช่น ในปัจจุบันมีผู้สงสัยว่าทำไมคนไทยจึงยังคงมีพฤติกรรมเสี่ยงต่อการติดเชื้อเอชไอวีมาก ทั้งที่ข่าวสารและอันตรายของโรคเอดส์ก็ประจักษ์ให้เห็นโดยทั่วไป ปัญหาเช่นนี้ เราจะเอาอะไรมาทดสอบสมมติฐาน เราแน่ใจหรือว่าทฤษฎีที่นำมาใช้ทดสอบสมมติฐานนั้นถูกต้องครอบคลุมแล้ว ถ้าเราทำอย่างนี้ต่อไป เมื่อไรปัญหาการติดเชื้อเอชไอวีของคนจะถูกขจัดไปได้ และอาจจะทำให้การหาทางออกสำหรับปัญหานี้ต้องวนเวียนหลงทางมากยิ่งขึ้น เช่นเดียวกับหลายปัญหาที่ปรากฏให้เห็นมาตลอด

ประการที่สาม การศึกษาวิจัยในลักษณะของการตั้งสมมติฐาน จะศึกษาได้อย่างมากแค่ศึกษาความสัมพันธ์ของตัวแปรในลักษณะของเหตุผล คือ สามารถอธิบายได้ว่าผลที่ศึกษานั้นเกิดจากเหตุอะไร แต่ไม่สามารถอธิบายกระบวนการของการเกิดผลนั้นได้ เช่น การศึกษาถึงการติดบุหรี่ของเยาวชน อาจพบว่ามีความแปรปรวนที่ส่งผลต่อการติดบุหรี่ของเยาวชน แต่กระบวนการตั้งแต่เริ่มต้นที่ชักนำเยาวชนเข้าไปสู่การติดบุหรี่ยังดำเนินไปอย่างไร จะตอบไม่ได้ เพราะการที่เยาวชนจะติดบุหรี่ยังไม่ได้เกิดขึ้นแบบปุบปับ แต่จะต้องมี

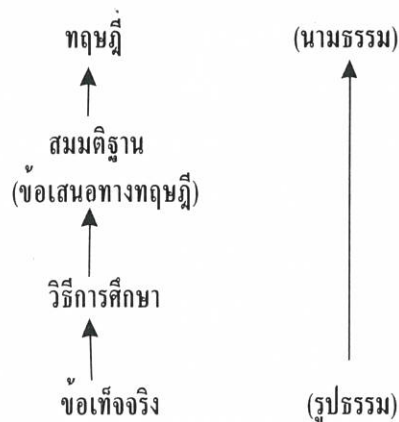
กระบวนการที่ต่อเนื่องยาวนานพอสมควร การที่ไม่สามารถอธิบายกระบวนการได้ นอกจากทำให้ไม่สามารถอธิบายปรากฏการณ์ที่ศึกษาได้อย่างชัดเจนแล้ว ยังเท่ากับปิดช่องทางของการแก้ปัญหาไปด้วย เพราะถึงแม้เราจะทดสอบสมมุติฐานได้ว่ามีตัวแปรใดบ้างส่งผลให้เกิดปัญหาที่เราศึกษา แต่ไม่ได้หมายความว่าผู้ที่ได้รับตัวแปรนั้นจะต้องเกิดผลเหมือนกันหมด เช่น การอธิบายว่า ความยากจนเป็นสาเหตุทำให้หญิงชาวเหนือเลือกมาเป็นโสเภณี ไม่ใช่ว่าหญิงสาวชาวเหนือที่ยากจนทุกคนจะเป็นโสเภณี การทดสอบสมมุติฐานเป็นเพียงการทดสอบความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญเท่านั้น แต่ยังมีผู้ที่อยู่ในส่วนที่ไม่ได้เป็นไปตามสมมุติฐานนั้น การจะเข้าใจว่าทำไมจึงมีคนในส่วนที่ไม่ได้เป็นไปตามสมมุติฐานนั้น จะต้องดูที่กระบวนการ เพราะคนถึงแม้จะอยู่ในเงื่อนไข หรือสิ่งแวดล้อมเดียวกัน แต่อาจจะเข้าสู่กระบวนการต่าง ๆ ไม่เหมือนกัน เช่น หญิงสาวชาวเหนือที่ยากจนที่มีนายหน้าซื้อขายผู้หญิงมาติดคอ ย่อมมีโอกาสเข้าสู่กระบวนการเป็นโสเภณีได้ง่ายกว่าผู้ที่ไม่มีนายหน้ามาติดคอ เป็นต้น การรู้กระบวนการของการเกิดปรากฏการณ์ทางสังคมต่าง ๆ จะทำให้เราสามารถหาแนวทางในการแก้ปัญหาเหล่านั้น ๆ ได้ โดยมุ่งที่จะตัดเส้นทางก่อนที่จะกระบวนการนั้นจะเกิดขึ้นได้ตลอด โดยเฉพาะในปัญหาที่ไม่อาจแก้ที่ต้นเหตุได้โดยง่าย เช่น ปัญหาที่มีต้นเหตุมาจากความยากจน ปัญหาที่เกิดจากครอบครัวแตกแยก ปัญหาที่เกิดจากความด้อยโอกาส เป็นต้น

การสร้างองค์ความรู้จากฐานราก

จากข้อจำกัดของการศึกษาเชิงปริมาณดังกล่าวข้างต้น ทำให้เกิดการเสนอแนวทางใหม่ เพื่อเป็นทางออกสำหรับการศึกษายุติธรรมทางสังคมของมนุษย์ โดยข้อเสนอ

ใหม่นี้ เป็นวิธีการศึกษาที่กลับทิศทางการวิจัยเชิงปริมาณที่มีบทบาทครอบงำวงวิชาการอยู่ ซึ่งการวิจัยเชิงปริมาณนั้นจะเริ่มต้นจากทฤษฎี จากนั้นก็ลดทอนทฤษฎีให้อยู่ในรูปสมมุติฐานเพื่อทดสอบได้ แล้วก็อาศัยวิธีการศึกษาเก็บข้อมูลเชิงปริมาณมาทดสอบสมมุติฐาน หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่าเป็นการศึกษาที่เริ่มต้นจากสิ่งที่ที่เป็นนามธรรมสูงสุด คือ ทฤษฎีลงไปสู่สิ่งที่ป็นรูปธรรม คือ ข้อเท็จจริง ส่วนแนวทางใหม่เป็นการศึกษาที่เริ่มต้นจากข้อเท็จจริง หรือสิ่งที่ป็นรูปธรรมแล้วค่อย ๆ ยกระดับขึ้นเป็นทฤษฎี

แนวทางใหม่นี้เห็นความสำคัญในเรื่องบริบทของปรากฏการณ์ต่าง ๆ ดังนั้น การที่จะอธิบายพฤติกรรมทางสังคมมนุษย์ได้อย่างสอดคล้องกับความเป็นจริง จะต้องสร้างทฤษฎีที่เหมาะสมกับปรากฏการณ์นั้นโดยตรง

จากแผนผังจะเห็นได้ว่ากระบวนการศึกษา จะเริ่มจากการดูข้อเท็จจริง จากนั้นก็ใช้วิธีการศึกษาเก็บรวบรวมข้อมูล แล้วพยายามยกระดับข้อเท็จจริงขึ้นเป็นความคิดรวบยอด (concept) จากนั้นก็พยายามยกระดับความคิดรวบยอดระดับต้น ๆ ขึ้นเป็นความคิดรวบยอดระดับสูงขึ้นไปอีก พร้อมกับแสดงความสัมพันธ์ของความคิดรวบยอดต่าง ๆ

เข้าด้วยกัน การแสดงความสัมพันธ์ของความคิดรวบยอดต่าง ๆ นี้เท่ากับเป็นการสร้างสมมุติฐาน หรือที่การวิจัยเชิงคุณภาพเรียกว่าข้อเสนอทางทฤษฎีขึ้นเป็นจำนวนมากและต่อเนื่องกัน ต่อเมื่อการวิเคราะห์และตรวจสอบสมมุติฐานครบถ้วนแล้ว ข้อเสนอทางทฤษฎีก็จะกลายเป็นทฤษฎีที่ถูกสร้างขึ้นใหม่

ลักษณะการวิจัยดังกล่าวเรียกว่าการวิจัยเชิงคุณภาพ เป็นการวิจัยที่มุ่งสร้างองค์ความรู้จากฐานราก (Grounded Theory) ซึ่งเป็นการศึกษาวิจัยที่สามารถสร้างทฤษฎี หรือองค์ความรู้ขึ้นมาอธิบายพฤติกรรมทางสังคมของคนได้อย่างถูกต้องตรงความเป็นจริง

การให้ความหมายต่อปรากฏการณ์ทางสังคม

การวิจัยทางสังคมศาสตร์ ไม่ว่าจะใช้วิธีการเชิงปริมาณหรือเชิงคุณภาพ ต่างก็เป็นความพยายามที่จะเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมหรือพฤติกรรมทางสังคมของคนเช่นกัน แตต่างกันที่ว่า การวิจัยเชิงปริมาณนั้น มุ่งจะเข้าใจพฤติกรรมของคนตามทฤษฎีที่มีอยู่แล้ว หรืออธิบายพฤติกรรมของคนตามความหมายของทฤษฎี คือ พยายามที่จะทำความเข้าใจว่า พฤติกรรมของคนเช่นนั้นเป็นไปตามทฤษฎีใด ดังนั้น ข้อมูลที่ผู้วิจัยต้องการจากกลุ่มตัวอย่าง จึงเป็นเพียงการให้กลุ่มตัวอย่างเลือกว่า จะเลือกคำตอบใดตามที่กำหนดไว้แล้วเท่านั้น เช่น ผู้วิจัยต้องการศึกษาถึงสาเหตุของการย้ายถิ่นของชาวชนบทเข้าสู่เมือง ผู้วิจัยก็จะไปศึกษาทฤษฎีที่มีอยู่แล้ว เพื่อศึกษาตัวแปรที่เกี่ยวข้อง จากนั้น ก็ลดระดับทฤษฎีให้อยู่ในรูปสมมุติฐานที่สามารถทดสอบได้ แล้วก็กำหนดนิยามเชิงปฏิบัติการเพื่อที่จะสร้างเครื่องมือไปเก็บข้อมูลมาทดสอบสมมุติฐานได้ ข้อคำถามจะเกิดจากความเข้าใจทฤษฎีและสอดคล้องกับนิยามเชิงปฏิบัติการตามที่ผู้วิจัยกำหนด ผู้ตอบคำถามจะเลือก

ตอบข้อคำถาม ที่ผู้วิจัยกำหนดไว้ให้ ความหมายของปรากฏการณ์ที่ศึกษาจึงถูกผู้วิจัยกำหนดไว้เรียบร้อยแล้ว ผู้วิจัยเพียงต้องการทราบว่าผู้ตอบจะเลือกคำตอบส่วนใดที่กำหนดไว่นั้น

การวิจัยเชิงคุณภาพ มองว่าพฤติกรรมทางสังคมของคนที่เราต้องการศึกษานั้น ไม่ได้เกิดขึ้นลอย ๆ แต่เกิดจากการให้ความหมายต่อสิ่งรอบตัว ที่คน ๆ นั้นมีชีวิตอยู่ ทั้งนี้ เมื่อนุชนัยเกิดมาอยู่ดำรงอยู่ในสังคมที่แน่นอน มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ กับเพื่อนมนุษย์ กับสังคม นุชนัยจะตีความหมายสิ่งต่าง ๆ ในโลกนี้ตามที่คนมีประสบการณ์อยู่ และเมื่อนุชนัยให้ความหมายต่อสิ่งต่าง ๆ อย่างไรแล้ว เขาก็จะมีพฤติกรรมสอดคล้องกับความหมายที่คนให้ นั้น เช่น ชาวบอกล่าวที่ตัวเองยากจนนั้น เป็นเพราะสร้างบุญมาน้อย เขาก็จะไม่ลุกขึ้นมาเรียกร้อง หรือต่อสู้กับระบบที่อยู่ดิรรม แต่จะหันไปทำบุญสวดมนต์ภาวนา เพื่อว่าชาติหน้าเขาจะมีชีวิตที่ดีขึ้นบ้าง ดังนั้น การที่เราจะเข้าใจพฤติกรรมของคนได้ เราจะต้องเข้าใจจากความหมาย หรือจากจุดยืนของผู้ที่เราศึกษา

ในการศึกษาเรื่องการย้ายถิ่นของชาวชนบทเข้าสู่เมือง ถ้าเป็นการวิจัยเชิงปริมาณ ผู้วิจัยจะเป็นผู้กำหนดเลยว่า ผู้ย้ายถิ่นคือใคร เช่น คือผู้ที่จากบ้านไปไม่น้อยกว่า ๓ เดือน ติดต่อกันโดยไม่ได้กลับบ้านเลย แต่ถ้าไปถามชาวบ้านจริง ๆ ชาวบ้านอาจบอกได้ถึงลูกเขาจะจากบ้านไปนาน เขาก็ไม่รู้สิกว่าลูกเขาไปไหน เพราะลูกยังส่งเงินมาให้ตลอดเวลา เขาและลูกยังมีความผูกพันกันเหมือนเดิม บางทีลูกไปทำงานที่ประเทศซาอุดีอาระเบียตั้ง ๒ ปี ชาวบ้านก็ยังไม่ว่าว่าเป็นการย้ายถิ่น ตัวผู้ออกไปจากหมู่บ้านเอง เขาก็ไม่รู้สิกว่าเขาย้ายถิ่นไปไหน เพราะยังมีความผูกพันกับครอบครัวอย่างแน่นแฟ้น

นักสังคมศาสตร์บางส่วนโจมตีเรื่องการย้ายถิ่นมาก บอกว่าทำให้หมู่บ้านล่มสลาย หมู่บ้านขาดแรงงานที่จะพัฒนาชุมชนของตนเอง หมู่บ้านเหลือแต่คนแก่กับเด็ก แต่ถ้าเราไปถามชาวบ้านเขาอาจจะรู้สึกปลอดภัยมาก เขารู้สึกมั่นใจที่ชุมชนเหลือแต่เด็กกับคนแก่ เพราะว่าคนในวัยทำงานกำลังออกไปหาเงินนอกหมู่บ้าน แล้วส่งเงินกลับมา แต่เมื่อไปคู่อีกชุมชนหนึ่งพบว่ามีคนอยู่มากมาย คนแทบจะไม่ได้ออกไปนอกหมู่บ้านเลย ปรากฏว่าคนรู้สึกขาดความมั่นคง มีความหวุ่นวิตกอย่างมาก เพราะไม่มีรายได้เข้าครอบครัว ทำงานทำไม่ได้ เป็นต้น

ดังนั้น การเก็บข้อมูลของการวิจัยเชิงคุณภาพจึงให้ความสำคัญกับคำตอบที่เป็นโลกของผู้ตอบ คือ ให้ผู้ที่ผู้วิจัยศึกษาเป็นผู้ให้ข้อมูลตามที่เขาเข้าใจมากที่สุด เป็นข้อมูลในลักษณะที่เรียกว่า การบรรยายแบบหนา (thick description) คือ เป็นการให้ข้อมูลที่มีรายละเอียดมาก ซึ่งผิดกับความต้องการข้อมูลไปทดสอบสมมติฐานในการวิจัยเชิงปริมาณ ซึ่งต้องการเพียงข้อมูลในลักษณะ การบรรยายแบบบาง (thin description) เท่านั้น เช่น เราต้องการทราบความคิดเห็นของประชาชนเกี่ยวกับการทำแท้ง การวิจัยเชิงปริมาณจะต้องการคำตอบในลักษณะเห็นด้วยมากที่สุด มาก ปานกลาง น้อย ไม่เห็นด้วย แต่การวิจัยเชิงคุณภาพจะต้องการข้อมูลที่มีรายละเอียดลึกไปอีกว่า ทำไมประชาชนจึงเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วย มีเหตุผลอย่างไร เหตุผลดังกล่าวมีอิทธิพลมาจากอะไร มีพัฒนาการอย่างไร เป็นต้น

ปัญหาและคำถามการวิจัย

ขั้นตอนเริ่มต้นของการวิจัยเชิงคุณภาพก็เหมือนกับการวิจัยเชิงปริมาณ คือ ผู้วิจัยจะต้องมีปัญหาคำถามหรือสงสัย จากนั้น ก็ต้องกำหนดคำถามการวิจัยให้ชัดเจนว่า

คนอยากรู้อะไรแน่ คำถามการวิจัยเป็นส่วนสำคัญที่จะบอกว่า ผู้วิจัยจะเลือกใช้วิธีวิจัยเชิงปริมาณ หรือเชิงคุณภาพ

คำถามการวิจัยจะมี ๒ ลักษณะใหญ่ ๆ คือ คำถามเกี่ยวกับจำนวนหรือการกระจาย ซึ่งรวมทั้งคำถามที่ต้องการรู้ถึงความสัมพันธ์ของตัวแปรด้วย เพราะก็เป็นคำถามที่ต้องการข้อมูลในลักษณะของจำนวน หรือการกระจายมาตอบคำถามเช่นกัน จุดสำคัญสำหรับการหาคำตอบให้แก่ปัญหาการวิจัยลักษณะนี้ คือ การเก็บข้อมูลให้ถูก นับจำนวนให้ถูก ถ้าผู้วิจัยต้องการตอบคำถามการวิจัยลักษณะนี้ ก็ต้องเลือกใช้วิธีการวิจัยเชิงปริมาณ

คำถามการวิจัยอีกลักษณะหนึ่ง คือ คำถามเชิงอธิบาย ซึ่งเป็นลักษณะคำถามที่สำคัญที่จะให้เข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมได้ คือ อธิบายว่าปรากฏการณ์ที่เราศึกษานั้นเกิดขึ้นได้อย่างไร ทำไมถึงเป็นอย่างนั้น เช่น ทำไมหญิงสาวในหมู่บ้านจึงมาเป็นหญิงขายบริการในเมือง กระบวนการเข้าสู่อาชีพหญิงขายบริการของผู้หญิงดังกล่าวเป็นเช่นไร ลักษณะคำถามการวิจัยเช่นนี้ เป็นคำถามสำหรับการวิจัยเชิงคุณภาพ การจะได้คำตอบต้องลงไปศึกษาปรากฏการณ์จริง ดังนั้น ถ้าหากต้องการวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้ หรือทฤษฎีจากข้อเท็จจริง จำเป็นต้องตั้งคำถามการวิจัยด้วยคำถามว่า ทำไม? อย่างไร?

กรอบความคิดในการวิจัย

บางคนเข้าใจว่าการวิจัยที่เริ่มจากข้อเท็จจริงเพื่อสร้างทฤษฎี และการให้ความสำคัญแก่ข้อมูลที่เกิดจากจุดยืนของผู้ถูกวิจัยนั้น ผู้วิจัยจะต้องเข้าไปชุมชนด้วยสมมติฐานที่ว่างเปล่า เพื่อที่จะไปรับรู้ข้อเท็จจริงโดยไม่มีอคติใด ๆ อยู่ก่อน และได้ไปรับรู้ข้อมูลจากชาวบ้านได้อย่างเต็มที่ ซึ่งถ้ามอง

อย่างสุดขีด ก็ถือว่าการทำเช่นนั้นก็มีเหตุผล แต่ในความเป็นจริง การกระทำเช่นนั้น แทบจะไม่เกิดผลในทางปฏิบัติเลย เพราะ การเข้าไปศึกษาข้อมูลนั้น จะต้องมีความหวังว่าจะไปศึกษา ข้อมูลอะไร จากใคร เมื่อได้แล้วจะนำไปทำอะไร ถ้าเราเข้าไป ศึกษาข้อมูลด้วยความว่างเปล่า เราจะไม่มีความหวังอะไรเลย สิ่งที่เราจะทำได้อย่างมาก ก็คือไปรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ ที่ ชาวบ้านบอกเล่าให้ฟัง โดยก็ไม่รู้เหมือนกันว่าข้อมูลนั้นเป็น เรื่องเกี่ยวกับอะไร จะนำไปทำอะไรได้

ในความเป็นจริง ก็คือโลกเราได้สะสมองค์ความรู้ เรื่องต่าง ๆ มาระดับหนึ่งแล้ว ถึงแม้จะไม่สามารถใช้อธิบาย ปรากฏการณ์ทางสังคมในที่ต่าง ๆ ได้อย่างครบถ้วนเพียงพอ แต่ก็สามารถใช้เป็นแนวทางในการเริ่มต้นการวิจัยได้ เพราะถ้า ไม่มีอะไรเป็นจุดเริ่มต้นเลย การเข้าไปศึกษาปรากฏการณ์จริงก็ ไม่บังเกิดผลอะไร ดังนั้น ถ้าผู้วิจัยต้องการศึกษาปรากฏการณ์ โดยของสังคม ก็ต้องศึกษาทฤษฎีหรือองค์ความรู้ต่าง ๆ ใน เรื่องนั้นที่มีอยู่แล้วเสียก่อน แล้วพยายามนำองค์ความรู้ต่าง ๆ ที่มีอยู่มาสร้างเป็นข้อเสนอทางทฤษฎี (proposition) เพื่อ อธิบายปรากฏการณ์ที่ศึกษาเป็นเบื้องต้นเสียก่อน

ข้อเสนอทางทฤษฎี คือ ข้อความที่แสดงถึงความ สัมพันธ์ของความคิดรวบยอด (concept) ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง กัน ตั้งแต่ ๒ ความคิดรวบยอดขึ้นไป เพื่ออธิบายปรากฏ- การณ์ที่ศึกษา ซึ่งมีลักษณะเดียวกับสมมุติฐานที่แสดงถึงความ สัมพันธ์ของตัวแปรนั่นเอง และความคิดรวบยอดหนึ่งก็คือตัว แปรหนึ่ง แต่ที่เรียกไม่เหมือนกันก็เพื่อแสดงให้เห็นถึงสถานะ ของข้อความนั้น ถ้าเรียกว่าข้อเสนอทางทฤษฎีก็หมายถึงความ สัมพันธ์ของความคิดรวบยอดที่ได้จากการศึกษาข้อเท็จจริง เรา สร้างข้อเสนอทางทฤษฎีขึ้นมาเพื่อกำหนดองค์ความรู้สำหรับ

อธิบายข้อเท็จจริงนั้น ๆ (induction) ถ้าเราเรียกว่า สมมุติฐาน ก็หมายถึงเราต้องนำความสัมพันธ์ของความคิด รวบยอด หรือตัวแปรไปทดสอบกับข้อเท็จจริง เพื่อยืนยันว่า สมมุติฐานนั้นเป็นจริงหรือไม่ (deduction) ในการศึกษา ทฤษฎีต่าง ๆ เพื่อสร้างกรอบความคิดสำหรับอธิบายประเด็น ปัญหาที่เราศึกษานั้น ก็เท่ากับเราสร้างข้อเสนอทางทฤษฎีเพื่อ อธิบายปรากฏการณ์ที่เราศึกษาไว้เป็นเบื้องต้นก่อน แต่มิใช่ สร้างขึ้นเพื่อนำไปพิสูจน์กับข้อเท็จจริง มิเช่นนั้น ก็จะกลาย เป็นการทดสอบสมมุติฐานอย่างการวิจัยเชิงปริมาณ

การที่ผู้วิจัยต้องสร้างข้อเสนอทางทฤษฎีจากทฤษฎี ต่าง ๆ ดังกล่าวไว้ก่อน ก็เพื่อให้ผู้วิจัยสามารถเริ่มปฏิบัติงาน ในเบื้องต้นได้ เพราะจะช่วยให้ผู้วิจัยทราบความคิดรวบยอด (concept) ต่าง ๆ ที่จะมาเกี่ยวข้องกัน ทำให้สามารถ กำหนดแนวทาง (guideline) เบื้องต้นได้ว่าจะเก็บข้อมูล อะไร จากใคร ที่ไหน จะใช้วิธีเก็บอย่างไร รวมทั้งจะมีแนว ทางวิเคราะห์ข้อมูลอย่างไร นอกจากนี้ การที่ผู้วิจัยได้ศึกษา ทฤษฎีหรือองค์ความรู้อย่างกว้างขวางนี้ จะช่วยให้ผู้วิจัยมี คุณสมบัติที่สำคัญสำหรับการทำวิจัยเชิงคุณภาพ คือคุณสมบัติ ที่เรียกว่า ความฉับไวเชิงทฤษฎี (Theoretical Sensitivity) เกี่ยวกับเรื่องที่ศึกษา ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่แสดงให้เห็นถึงการ รับรู้สิ่งที่เข้าใจยาก หรือการรับรู้ความหมายของข้อมูลอย่าง ฉับไว สามารถแยกความตรงเรื่องกับความไม่ตรงเรื่องออกจาก กัน สามารถที่จะให้ความหมายของข้อมูลในลักษณะที่เป็น ความคิดรวบยอด ซึ่งยกระดับมาจากความหมายของข้อมูลที่เป็น รูปธรรม ถ้าผู้วิจัยยังไม่สามารถมองเห็นข้อมูลของปรากฏ- การณ์ที่ศึกษาในลักษณะที่เป็นความคิดรวบยอด ก็เป็นการยาก ที่จะทำการวิจัยเชิงคุณภาพได้ เพราะหัวใจของการวิจัยเชิง

คุณภาพ คือ การยกระดับข้อเท็จจริงซึ่งยังเป็นรูปธรรมอยู่ขึ้น เป็นความคิดรวบยอด ข้อเสนอทางทฤษฎีที่สร้างไว้นั้นก็คือ กรอบความคิดในการวิจัย

ทั้งนี้ สิ่งที่ต้องตระหนักก็คือเมื่อผู้วิจัยออกสู่ ภาควิชา เพื่อศึกษาข้อมูลวิจัย จะต้องละทิ้งข้อเสนอทาง ทฤษฎีที่สร้างไว้ให้หมด เพราะมีเช่นนั้นแล้ว จะกลายเป็น เพียงการออกไปเก็บข้อมูลเพื่อสนับสนุนข้อเสนอทางทฤษฎีที่มี อยู่แล้ว แต่การสร้างข้อเสนอทางทฤษฎีจะมีประโยชน์กับผู้วิจัย ตรงที่ช่วยให้ผู้วิจัยมีความคิดรวบยอด (concept) จำนวน หนึ่งเกี่ยวกับเรื่องที่ศึกษาพอที่จะเริ่มต้นงานได้ เช่น พอรู้ว่า จะเริ่มต้นคุยกับผู้ให้ข้อมูลเรื่องอะไร และช่วยให้ผู้วิจัยมี ความฉับไวทางทฤษฎี (Theoretical Sensitivity) เกี่ยวกับ เรื่องที่ศึกษา ซึ่งตรงนี้เอง ที่กล่าวได้ว่าเป็นการเข้าสู่ภาควิชา โดยไม่มีอคติใด ๆ อยู่

การศึกษาข้อมูล

กระบวนการศึกษาข้อมูลของการวิจัยเชิงคุณภาพ เริ่มจากการเลือกพื้นที่ศึกษา แต่พื้นที่ศึกษาดังกล่าว ไม่ได้ เลือกโดยการสุ่ม แต่เลือกโดยหลักที่ว่า พื้นที่นั้นมีปรากฏ- การณ์ทางสังคมที่เราต้องการศึกษาหรือไม่ ทั้งนี้ เพราะการ วิจัยเชิงคุณภาพนั้น มุ่งศึกษาข้อเท็จจริงเพื่อยกระดับเป็น ทฤษฎี ผู้วิจัยจึงต้องเลือกพื้นที่ที่มีปรากฏการณ์ที่ต้องการ ศึกษาอย่างชัดเจน เช่น ผู้วิจัยต้องการศึกษาเกี่ยวกับการ เข้ามาเป็นหญิงบริการของชาวชนบท ผู้วิจัยจะต้องใช้หมู่บ้านที่มี หญิงสาวเข้ามาเป็นหญิงขายบริการในจำนวนที่เห็นได้อย่าง ชัดเจน ไม่อาจเลือกโดยวิธีอื่นได้

ความกว้างขวางของพื้นที่ศึกษา ไม่ใช่สาระสำคัญ ของการวิจัยเชิงคุณภาพ ขึ้นอยู่กับว่ามีปรากฏการณ์ที่ต้องการ

ศึกษาหรือไม่ และมีขอบเขตในระดับที่ผู้วิจัยสามารถศึกษาได้ หรือไม่ ทั้งนี้ เพราะการวิจัยเชิงคุณภาพนั้น ให้ความสำคัญกับ บริบท ไม่ได้ศึกษาเฉพาะตัวคน ดังนั้น ในการศึกษาบางหัวข้อ ใช้พื้นที่ที่ศึกษาเพียงหมู่บ้านเดียวก็พอ ถ้าหมู่บ้านนั้นมีปรากฏ- การณ์ที่ศึกษาอย่างชัดเจน เช่น การศึกษาเรื่อง "การสูญเสียที่ ดินและการตอบสนองด้านอาชีพของชาวนา : ศึกษากรณีหมู่- บ้านภาคกลาง" ผู้วิจัยก็ศึกษาจากหมู่บ้านเดียวเท่านั้น ใน การทำวิจัยบางเรื่อง พื้นที่ระดับหมู่บ้านอาจไม่พอ เพราะไม่มี ปรากฏการณ์พอที่จะศึกษาได้ เช่น ในการศึกษาเรื่อง "Sexual Networking in a Provincial Thai Setting" ผู้วิจัยใช้พื้นที่ระดับจังหวัดเป็นพื้นที่ศึกษา เพราะพื้นที่ระดับที่ แคลกว่านี้จะไม่รูปแบบของ "Sexual Networking" มาก พอตามที่ผู้วิจัยสนใจศึกษา ในการวิจัยบางเรื่องอาจจะต้องใช้ พื้นที่หลายพื้นที่ที่แตกต่างกันไปพร้อม ๆ กัน เช่น การ ศึกษาเรื่อง "ผลกระทบของการขยายการศึกษาภาคบังคับที่มี ต่อหมู่บ้าน" ผู้วิจัยใช้หมู่บ้าน ๓ ลักษณะเป็นพื้นที่ศึกษา คือ หมู่บ้านที่อยู่ใกล้เมือง ๑ หมู่บ้าน หมู่บ้านที่อยู่ห่างเมืองระดับ ปานกลาง ๑ หมู่บ้าน หมู่บ้านที่อยู่ห่างเมืองมาก ๑ หมู่บ้าน โดยที่หมู่บ้านทั้งหมดนี้อยู่ในจังหวัดเดียวกัน ทั้งนี้ เพราะ ผู้วิจัยต้องการศึกษาดัวยว่า เมื่อหมู่บ้านอยู่ห่างเมืองแตกต่าง กัน จะได้รับผลกระทบจากการขยายการศึกษาภาคบังคับ แตกต่างกันหรือไม่

ผู้ที่ไม่คุ้นเคยกับการวิจัยเชิงคุณภาพ อาจสงสัยว่า การศึกษาจากพื้นที่เล็ก ๆ เช่น หมู่บ้าน เราจะสามารถสร้าง องค์ความรู้ได้ถูกต้องหรือ สามารถจะนำไปใช้กับพื้นที่อื่นได้ หรือ คำตอบ ก็คือ ประการแรก การศึกษาลักษณะนี้เป็น การสร้างองค์ความรู้จากข้อเท็จจริง ดังนั้น พื้นที่จึงไม่ใช่เรื่อง

สำคัญ สำคัญแต่ว่าพื้นที่ที่เราศึกษานั้น มีปรากฏการณ์ที่เราสนใจศึกษาชัดเจนหรือไม่ ถ้ามีชัดเจนเราก็สามารถสร้างองค์ความรู้จากข้อเท็จจริงของปรากฏการณ์นี้ได้ ประการที่สอง ในการเลือกพื้นที่ศึกษานั้น ผู้วิจัยควรเลือกพื้นที่ที่มีลักษณะคล้าย ๆ พื้นที่ทั่ว ๆ ไป เช่น ถ้าเป็นพื้นที่ระดับหมู่บ้าน ก็ควรเป็นหมู่บ้านลักษณะคล้ายหมู่บ้านทั่ว ๆ ไป เพราะถ้าเลือกหมู่บ้านที่มีลักษณะเฉพาะมาก ๆ ทฤษฎีที่สร้างขึ้น ก็นำไปใช้อธิบายปรากฏการณ์ในพื้นที่อื่นได้น้อย เช่น ถ้าผู้วิจัยต้องการศึกษาการสูญเสียที่ดินของชาวนา แต่ไปเลือกศึกษาในหมู่บ้านที่มีนิคมอุตสาหกรรมเข้าไปตั้ง ลักษณะการสูญเสียที่ดินของชาวนา จะมีลักษณะพิเศษเฉพาะที่ไม่เหมือนพื้นที่อื่น เช่น ชาวนาสูญเสียที่ดินจากการเต็มใจขาย เพราะได้ราคาดี เว้นเสียแต่ผู้วิจัยต้องการสร้างองค์ความรู้เพื่อใช้กับพื้นที่ที่ศึกษาโดยเฉพาะ ประการที่สาม แม้ผู้วิจัยจะเลือกพื้นที่ศึกษาลักษณะคล้าย ๆ กับพื้นที่ทั่ว ๆ ไป แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าสามารถนำไปใช้อธิบายปรากฏการณ์ในพื้นที่อื่นได้อย่างสมบูรณ์ร้อยเปอร์เซ็นต์ แต่ก็สามารถใช้อธิบายได้มากพอสมควร เพราะเป็นทฤษฎีที่เกิดขึ้นในบริบทที่ไม่ต่างกันมากนัก ซึ่งถ้าเปรียบเทียบกับทฤษฎีที่นำเข้ามาจากต่างประเทศแล้ว ทฤษฎีที่ถูกสร้างขึ้นในประเทศไทยเองย่อมสามารถที่จะใช้อธิบายสังคมไทยได้มากกว่า ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับผู้ใช้ที่จะเลือกใช้ให้เหมาะสม และที่จริงแล้วทฤษฎีใหม่ ๆ ทางสังคมศาสตร์ที่เกิดขึ้นในโลกตะวันตก ที่ถูกนำไปใช้กันทั่วโลกนั้น ผู้สร้างทฤษฎีก็อาศัยการศึกษาข้อเท็จจริงในขอบเขตที่ไม่กว้างนัก เช่น ศึกษาจากข้อเท็จจริงในเมือง ๆ เดียว เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม มีประเด็นศึกษาของการวิจัยเชิงคุณภาพบางประเด็นที่ไม่เพ่งเล็งถึงพื้นที่ศึกษา แต่ขึ้นอยู่กับ

ตัวคนที่มีพฤติกรรมที่ผู้วิจัยสนใจ ประเด็นศึกษาประเภทนี้จะเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทั่ว ๆ ไปในบริบทของประเทศ ไม่จำกัดอยู่ ณ ที่ใดที่หนึ่ง การเลือกพื้นที่ศึกษาเฉพาะจะไม่มีโอกาสพบปรากฏการณ์ที่ศึกษาได้อย่างเพียงพอ เช่น ถ้าผู้วิจัยต้องการศึกษาถึงการปรับตัวของผู้ติดเชื้อเอดส์ คงจะไปหาผู้ติดเชื้อเอดส์ตามหมู่บ้านต่าง ๆ ได้ยาก แต่ต้องไปหาตามสถานที่ที่ผู้ติดเชื้อเอดส์ไปพำนักอยู่ เช่น โรงพยาบาล สถานบำบัดต่าง ๆ

ขั้นตอนต่อไป คือ เลือกผู้ให้ข่าวสารสำคัญ (key informant) ซึ่งไม่เรียกว่ากลุ่มตัวอย่าง เพราะไม่ได้สุ่มมาศึกษา แต่เลือก whoever เป็นผู้รู้เรื่องที่ผู้วิจัยต้องการศึกษา เช่น ผู้วิจัยรู้ว่าหมู่บ้านหนึ่งมีหญิงสาวเข้าไปขายบริการในเมืองกันมาก ถ้าผู้วิจัยเข้าไปศึกษากระบวนการเข้าสู่อาชีพของหญิงขายบริการ โดยใช้หมู่บ้านดังกล่าวเป็นพื้นที่ศึกษาแล้วสุ่มกลุ่มตัวอย่างขึ้นมา เพื่อจะสอบถามเรื่องนี้ ผู้วิจัยอาจจะไม่ได้ข้อมูลเรื่องนี้เลย หรือได้น้อยมาก เพราะไปสุ่มได้ตัวอย่างที่ไม่รู้เรื่องนี้มา ผู้วิจัยจะต้องไปเสาะหาให้พบผู้ที่รู้เรื่องนี้ดี เช่น พ่อแม่ของหญิงที่เข้าไปขายบริการ วิธีที่จะได้ผู้ให้ข่าวสารสำคัญมีหลายวิธี ซึ่งจะไม่กล่าวรายละเอียดในที่นี้ แต่แต่ละวิธีจะมีหลักการเดียวกัน คือ ผู้วิจัยจะต้องได้ผู้รู้เรื่องดีมาเป็นผู้ให้ข่าวสารสำคัญ

จำนวนของผู้ให้ข่าวสารสำคัญ ไม่ใช่สิ่งสำคัญสำหรับการวิจัยเชิงคุณภาพ ขึ้นอยู่กับว่าได้ข้อมูลครบถ้วนหรือยัง การวิจัยบางเรื่องให้ผู้ให้ข่าวสารสำคัญเพียงสิบกว่าคนก็เพียงพอแล้ว แต่บางเรื่องก็ใช้หลายสิบคน ทั้งนี้ พิจารณาจากความซ้ำของข้อมูล คือ ถึงถามต่อไป ก็ได้เพียงข้อมูลที่ล้นรอบซ้ำกับข้อมูลที่ได้ไว้แล้ว ไม่มีอะไรแปลกใหม่อีก เรียกว่า

ข้อมูลชนเพดาน เมื่อผู้วิจัยได้ข้อมูลจนชนเพดานแล้ว ก็ยุติการศึกษาข้อมูลได้ แม้ว่ายังมียุ้ยอยู่ในข่ายจะเป็นผู้ให้ข่าวสารสำคัญอีกก็ตาม

ขั้นตอนต่อไป ก็คือจะใช้วิธีอะไรในการศึกษาข้อมูล สิ่งที่ต้องตระหนัก ก็คือการศึกษาข้อมูลของการวิจัยเชิงคุณภาพนั้น จะมุ่งศึกษาข้อมูลที่เป็นความหมายจากจุดยืนของผู้ที่วิจัยศึกษา และเป็นข้อมูลในลักษณะการบรรยายแบบหนา (detailed description) ดังนั้น วิธีการศึกษาข้อมูลจะต้องเป็นวิธีที่จะทำให้ผู้ถูกศึกษา ได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นอย่างเต็มที่ การวิจัยเชิงคุณภาพจึงไม่มีเครื่องมือเก็บข้อมูลที่มีโครงสร้างแน่นอนอย่างการวิจัยเชิงปริมาณ แต่ตัวผู้ศึกษาข้อมูลจะเป็นส่วนสำคัญในการศึกษาข้อมูล โดยผู้ศึกษาข้อมูลจะมีเพียงแนวทางกว้าง ๆ (guideline) ไปในสนามว่าจะศึกษาข้อมูลอะไรบ้าง ส่วนรายละเอียดของข้อคำถาม จะยึดหยุ่นไปตามสถานการณ์จริง ข้อสำคัญ คือให้สามารถได้ประเด็นคำตอบที่ผู้วิจัยต้องการอย่างครบถ้วน นอกจากนี้ การวิจัยเชิงคุณภาพจะไม่เรียกกระบวนการตรงนี้ว่า การเก็บข้อมูล แต่จะเรียกว่าการศึกษาข้อมูล ทั้งนี้ เพราะไม่ใช้การไปรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ มาเพื่อทำการวิเคราะห์ในตอนหลังอย่างการวิจัยเชิงปริมาณ แต่ในขณะที่เก็บข้อมูลนั้น ผู้วิจัยจะต้องวิเคราะห์ข้อมูลไปพร้อมกันด้วย ดังจะกล่าวรายละเอียดต่อไปในหัวข้อการวิเคราะห์ข้อมูล

การกำหนดแนวทาง (guideline) คำถาม และประเด็นคำตอบที่ต้องการได้นั้น ผู้วิจัยจะได้แนวทางจากกรอบความคิดที่ตนเองสร้างไว้ หรือจากความฉับไวทางทฤษฎี (Theoretical Sensitivity) ที่ตนมีอยู่ แต่ต้องระวังว่ากรอบความคิดเป็นเพียงแนวทางเบื้องต้นเท่านั้น ผู้วิจัยจะต้องมี

ความฉับไวที่จะสังเกตเห็นประเด็นต่าง ๆ ที่ได้จากผู้ให้ข้อมูล ซึ่งจะมีทั้งที่ตรงกับกรอบความคิดที่ขัดแย้งกับกรอบความคิด และที่นอกเหนือจากกรอบความคิด รวมทั้งต้องพยายามตั้งข้อคำถามให้ลึกซึ่งครอบคลุมพอที่จะดึงประเด็นต่าง ๆ ดังกล่าวออกมาได้ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่าความฉับไวทางทฤษฎี (Theoretical Sensitivity) ของผู้วิจัยนั้น จะได้รับการพัฒนาในขณะที่ปฏิบัติงานในภาคสนามด้วย หมายความว่าเมื่อผู้วิจัยได้พบเห็นข้อเท็จจริงก็จะพบประเด็นใหม่ ๆ เพิ่มขึ้น สามารถสร้างความคิดรวบยอด (concept) ใหม่ ๆ ได้ในขณะเดียวกัน ผู้วิจัยก็ต้องพยายามใช้คำถามที่จะช่วยให้ตัวเองได้พบประเด็นใหม่ ๆ ดังกล่าว คำถามที่ใช้ได้ผลได้แก่คำถามประเภท ใคร ทำอะไร ที่ไหน เมื่อไร กับใคร อย่างไร ทำไม จำนวนเท่าไร ผลเป็นอย่างไร เป็นต้น

ในช่วงนี้สมควรกล่าวถึง การศึกษาแนวชาติพันธุ์วรรณา (Ethnography Study) ซึ่งเป็นวิธีศึกษาของนักมานุษยวิทยาสำนักเล็กน้อย เพราะเป็นวิธีศึกษาที่มีอิทธิพลต่อแนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพในประเทศไทยพอสมควร เนื่องจากนักวิจัยเชิงคุณภาพรุ่นแรก ๆ ของไทย มักจะมาจากนักมานุษยวิทยา ที่จริงการศึกษาแนวชาติพันธุ์วรรณา ก็เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพประเภทหนึ่ง แต่ก็ไม่เหมือนกับการวิจัยเชิงคุณภาพที่ใช้กันโดยทั่วไปเสียทีเดียว ทั้งนี้ เพราะนักมานุษยวิทยามีจุดมุ่งหมายในการศึกษาแตกต่างจากนักสังคมศาสตร์อื่น กล่าวคือ นักมานุษยวิทยาต้องการศึกษาวัฒนธรรมของชุมชนทุกแห่งทุกมุม และสามารถเขียนรายงานผลการศึกษาด้อย่างละเอียดชัดเจน จนเมื่อผู้อ่านแล้วจะสามารถเข้าไปอยู่ในชุมชนได้อย่างกลมกลืนไม่แตกต่างกับชาวบ้านในชุมชนเอง การที่นักมานุษยวิทยาจะได้ผลการศึกษา

เช่นนี้ จำเป็นต้องเข้าไปอยู่ในชุมชนที่ศึกษาอย่างยาวนานเพียงพอที่จะศึกษาแง่มุมต่าง ๆ ของชีวิตในชุมชนได้อย่างครบถ้วนอย่างน้อยก็ต้องใช้เวลาถึง ๑ ปี เพราะวงจรชีวิตของคน มักจะครบรอบใน ๑ ปี เช่น การทำนาเริ่มตั้งแต่การเตรียมดิน ไถหว่าน ไปจนถึงขายข้าว ก็ใช้เวลา ๑ ปี ประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ ที่มีในชุมชน ก็จะปรากฏให้เห็นในช่วงต่าง ๆ กันของปี ถ้าอยู่ไม่ครบ ๑ ปี ก็จะไม่มีโอกาสเห็นประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ ได้ครบ บางหมู่บ้านวงจรชีวิตของคนอาจจะครบรอบในเวลาที่มากกว่า ๑ ปี เช่น อาจจะมีพิธีกรรมบางอย่างที่หลายปีถึงจะมีครั้งหนึ่ง ถ้าเป็นเช่นนั้น นักมานุษยวิทยาจะต้องอยู่ในชุมชนมากกว่า ๑ ปี จนกว่าจะได้เห็นวงจรชีวิตของคนในชุมชนได้ครบ

นอกจากนี้ การที่นักมานุษยวิทยาจะได้ข้อมูลอย่างถูกต้องแท้จริง จำเป็นต้องเข้าไปอยู่ในชุมชนประหนึ่งเป็นสมาชิกในชุมชนนั้นจริง ๆ เพื่อให้ผู้ที่อยู่ในชุมชนนั้นวางใจ จะได้มีโอกาสสังเกตศึกษาได้อย่างเต็มที่ เช่นนักมานุษยวิทยาคนหนึ่ง ต้องการศึกษาวีถีชีวิตของขอมาน จึงได้ปลอมตัวเป็นขอมานและใช้ชีวิตอยู่กับพวกของขอมานเป็นเวลานานถึง ๒ ปี วิธีการศึกษาเช่นนี้ เรียกว่าการสังเกตแบบมีส่วนร่วม

เมื่อนักมานุษยวิทยาเข้ามามีบทบาทในการแนะนำเรื่องการวิจัยเชิงคุณภาพ ก็นำวิธีการศึกษาแบบชาติพันธุ์วรรณาเสนอเป็นแนวทางสำหรับการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยทั่วไปด้วย จึงเกิดวิธีการศึกษาที่ว่าผู้วิจัยต้องเข้าไปใช้ชีวิตอยู่ในสังคมอย่างยาวนานเพียงพอ ก่อนจะทำการเก็บข้อมูลทั้งหลายทั้งปวง ผู้วิจัยจะต้องเข้าไปอยู่ในชุมชนให้คนในชุมชนเกิดความคุ้นเคยไว้วางใจเสียก่อน เพื่อจะได้ข้อมูลที่ถูกต้อง

ครบถ้วนอย่างแท้จริง ซึ่งถ้าพิจารณาจากจุดมุ่งหมายของนักมานุษยวิทยาที่ต้องการศึกษาวัฒนธรรมในลักษณะของชาติพันธุ์วรรณา การใช้วิธีการศึกษาเช่นนี้ก็ถือว่าเหมาะสม แต่คงไม่ถูกต้องนัก ที่จะเรียกร้องให้นักวิจัยเชิงคุณภาพทุกคนต้องใช้วิธีการเช่นนี้ ทั้งนี้ เพราะนักวิจัยคนอื่น ๆ อาจไม่ได้สนใจศึกษาในเรื่องชาติพันธุ์วรรณา แต่สนใจเฉพาะประเด็นใดประเด็นหนึ่งของชีวิตคนในชุมชน เช่น สนใจเรื่องการส่งบุตรธิดาศึกษามากกว่าการศึกษาภาคบังคับ ประเด็นการวิจัยเช่นนี้คงไม่จำเป็นต้องใช้เวลาเก็บข้อมูลเป็นปี เพื่อให้ครบวงจรชีวิต รวมทั้งไม่จำเป็นต้องเข้าไปอยู่ในชุมชนเพื่อให้คนคุ้นเคยไว้วางใจแล้วจึงเก็บข้อมูล เหตุผล ก็คือ ประการแรก ประเด็นที่ศึกษานี้ ไม่ได้เกี่ยวข้องกับวงจรชีวิตของคนทั้งหมดในรอบปี ประการที่สอง มีวิธีศึกษาวิธีอื่น ๆ อีกนอกเหนือจากการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม ที่สามารถได้ข้อมูลที่ถูกต้องครบถ้วน เช่น การสัมภาษณ์แบบลึก (Depth Interview) การสนทนากลุ่ม (Focus Group Interview) ยิ่งประเด็นที่ศึกษาไม่สลับซับซ้อน การสังเกตแบบมีส่วนร่วมก็ยังไม่จำเป็น และถึงแม้ประเด็นการศึกษาจะสลับซับซ้อน ถ้าผู้วิจัยวางแผนอย่างดี มีความสามารถในการพูดคุย การศึกษาด้วยวิธีอื่นก็ได้ข้อมูลที่ถูกต้องครบถ้วนเช่นกัน ประการที่สาม การสร้างความคุ้นเคยกับชาวบ้านในชุมชนไม่จำเป็นต้องเข้าไปใช้ชีวิตอยู่ในนั้น ยังมีวิธีอื่นอีกหลายวิธี เช่นในการศึกษาเรื่อง *"การสูญเสียที่ดินและการตอบสนองด้านอาชีพของชาวนา : ศึกษากรณีหมู่บ้านภาคกลาง"* ผู้วิจัยได้หาผู้ช่วยวิจัย ซึ่งเป็นคนในหมู่บ้านและมีคุณสมบัติเหมาะสม เช่น ไม่เป็นคนที่ชาวบ้านเกรงกลัว หรือไม่ยากคบค้าด้วย ผู้ช่วยวิจัยดังกล่าว ได้ช่วยพาผู้วิจัยเข้าพบชาวบ้าน ผู้นำ

ชุมชนได้อย่างสะดวกและสามารถสร้างความคุ้นเคยกับชาวบ้าน
ในชุมชนได้ในเวลาไม่นานนัก

แต่ก่อนผู้ที่เริ่มสนใจในการวิจัยเชิงคุณภาพ มักจะ
ทอดทิ้งเมื่อเจอวิธีศึกษาที่มีข้อเรียกร้องสูง เช่น ต้องใช้เวลา
ศึกษาในภาคสนามนานเป็นปี ต้องเข้าไปใช้ชีวิตอยู่ในชุมชน
อย่างจริงจัง ปัจจุบันวิธีวิจัยเชิงคุณภาพได้รับการพัฒนาขึ้น
มากแล้ว ในการวิจัยบางเรื่องผู้วิจัยอาจใช้เวลาในภาคสนามไม่
เกิน ๑ เดือน ก็สามารถศึกษาข้อมูลได้ครบถ้วน และโดยไม่
ต้องเข้าไปใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนเลยก็ได้

วิธีการศึกษาข้อมูลในภาคสนามนั้น จะใช้วิธีการ
สัมภาษณ์เป็นหลัก อาจจะเป็นวิธีการสัมภาษณ์แบบตัวต่อตัวที่
เรียกว่า การสัมภาษณ์แบบลึก (Depth Interview) หรือ
การสนทนากลุ่ม (Focus Group Interview) หรืออาจใช้
ทั้งสองวิธีประกอบกันก็ได้ การสนทนากลุ่มมักจะใช้กับการ
ศึกษาข้อมูลที่ค่อนข้างซับซ้อน หรือเป็นนามธรรมมาก ถ้า
สัมภาษณ์แบบตัวต่อตัวแล้ว ผู้ให้สัมภาษณ์จะตอบไม่ถูกหรือไม่
กล้าตอบ ต้องอาศัยพลวัตรกลุ่มช่วยผลักดัน คือ ชาวบ้านที่
มาร่วมสนทนามีหลายคน คนหนึ่งอาจจะพอตอบบางเรื่องได้
นิดหน่อย อีกคนหนึ่งเมื่อได้ฟังคนแรกตอบ ก็อาจจะนึกถึง
บางเรื่องออกก็จะช่วยพูดเสริมขึ้นมา เป็นเช่นนั้นไปเรื่อย ๆ
สำหรับการกำหนดว่าจะสัมภาษณ์ใครบ้าง ก็ขึ้นอยู่กับแผนงาน
วิจัย (Research Design) ของการวิจัยแต่ละเรื่อง เช่น ถ้า
ผู้วิจัยต้องการใช้วิธีสัมภาษณ์แบบลึก ผู้วิจัยจะต้องอาศัยองค์
ความรู้ที่มีอยู่กำหนดล่วงหน้าได้พอสมควรว่าคนกลุ่มใดบ้างที่
น่าจะให้ข้อมูลในเรื่องที่ต้องการรู้ได้ เช่น ต้องการศึกษาดังการ
ส่งบุตรธิดาเรียนต่อมากกว่าการศึกษาภาคบังคับของชาวชนบท
เมื่อผู้วิจัยหาพื้นที่ที่จะศึกษาได้แล้ว ก็กำหนดผู้ให้ชาว-

สารสำคัญ (key informant) จากกรอบความคิดที่มีอยู่ นั
จะกำหนดได้ว่าคนกลุ่มแรกที่จะให้ข้อมูลได้ ก็คือผู้ปกครองที่
ส่งบุตรธิดาเรียนต่อมากกว่าการศึกษาภาคบังคับ คนกลุ่มที่สอง
คือ ผู้ปกครองที่ไม่ส่งบุตรธิดาเรียนต่อหลังจากจบการศึกษา
ภาคบังคับแล้ว คนกลุ่มที่สาม คือ ตัวบุตรธิดาที่ผู้ปกครอง
ส่งเรียนดังกล่าว คนกลุ่มที่สี่ คือ ตัวบุตรธิดาที่ผู้ปกครอง
ไม่ส่งเรียนดังกล่าว เมื่อกำหนดได้เช่นนี้แล้ว ผู้วิจัยจะเลือกใช้
วิธีสัมภาษณ์แบบลึกหรือการสนทนากลุ่มก็ได้ และในระหว่าง
ศึกษาข้อมูล ในภาคสนามนั้น อาจพบบุคคลที่นอกเหนือจาก
กลุ่มที่กำหนดไว้แล้ว ผู้วิจัยย่อมไม่ละเลยที่จะศึกษาข้อมูลจาก
กลุ่มคนดังกล่าว เช่น อาจมีผู้แนะนำว่าครูที่โรงเรียนใน
หมู่บ้านรู้เรื่องการศึกษาต่อของเด็กในหมู่บ้านดี ผู้วิจัยจะต้อง
เพิ่มการสัมภาษณ์กลุ่มครูดังกล่าวขึ้นอีก

วิธีศึกษาอีกวิธีหนึ่งที่มีถูกนำมาใช้ในการวิจัยเชิง
คุณภาพ คือ การสังเกต โดยผู้วิจัยไปสังเกตปรากฏการณ์ที่
ศึกษา แต่การสังเกตนี้มีข้อจำกัดตรงที่สามารถใช้กับปรากฏ
การณ์ที่มองเห็นได้โดยง่ายเท่านั้น และโดยตัวเองแล้วไม่
สามารถเก็บความหมายของข้อมูลได้ครบถ้วน และมีโอกาส
ผิดพลาดได้ง่าย เช่น เมื่อนายอำเภอไปประชุมชาวบ้านใน
หมู่บ้าน โดยการสังเกตเห็นว่าชาวบ้านมากันอย่างพร้อมหน้า
ตั้งใจฟังเรื่องที่นายอำเภอพูดตลอดเวลา บางครั้งก็ปรบมือให้
ด้วย ถ้าอาศัยเฉพาะข้อมูลที่ได้จากการสังเกต ก็สรุปได้ว่า
ชาวบ้านเต็มใจมาฟังนายอำเภอพูดสนใจและเข้าใจเรื่องที่
นายอำเภอพูด แต่ถ้ามีใครไปสอบถามภายหลังอาจได้ความว่า
ชาวบ้านไม่ยอมไปเลยเพราะเสียเวลาทำงาน ที่ไปที่เพราะ
กำหนดมาขอรับรองให้ไป เรื่องที่พูดก็ไม่น่าสนใจเลย พูดจาก
นี้ไปก็ แต่ต้องทำเป็นสนใจฟัง ต้องแสวงงปรบมือ เพราะ

กำหนดไว้ ดังนั้น ไม่ว่าจะศึกษาเรื่องใด ผู้วิจัยไม่สามารถใช้วิธีสังเกตแต่เพียงอย่างเดียวได้ จะใช้ได้เพียงเป็นส่วนประกอบการสัมภาษณ์เท่านั้น เรื่องที่จะใช้วิธีการสังเกตศึกษาข้อมูลมักเป็นพฤติกรรมภายนอกของคนที่เราเห็นได้ง่าย เช่น พฤติกรรมในการทำงาน การรวมกลุ่ม การสังสรรค์ การร่วมงานประเพณี การปฏิบัติพิธีกรรม เป็นต้น

ความน่าเชื่อถือของข้อมูล

ผู้ยูนอกรการวิจัยเชิงคุณภาพ มักตั้งข้อสงสัยถึงข้อมูลที่ไดจากการวิจัยเชิงคุณภาพว่าน่าเชื่อถือได้มากน้อยแค่ไหน เพราะไม่มีเครื่องมือเก็บข้อมูลที่แน่นอน ผ่านการตรวจสอบแล้ว อย่างการวิจัยเชิงปริมาณ เกรงว่าข้อมูลที่ไดมาจะไม่ถูกต้องเที่ยงตรง เพราะอาจเกิดจากอคติ ทั้งจากผู้ให้ข้อมูลและผู้เก็บข้อมูล

ที่จริงการวิจัยเชิงคุณภาพนั้น มีโอกาสที่จะศึกษาข้อมูลได้ถูกต้องเที่ยงตรงมากกว่าการวิจัยเชิงปริมาณเสียด้วยซ้ำ เพราะผู้ศึกษาได้สัมผัสกับผู้ให้ข้อมูลโดยตรงไม่ต้องผ่านเครื่องมือใด ๆ สามารถโต้ตอบกันได้อย่างเต็มที่ ในขณะที่การวิจัยเชิงปริมาณนั้น ทำได้เพียงการสร้างเครื่องมือให้มีความน่าเชื่อถือ (reliability) และความเที่ยงตรง (validity) แม้ไม่ต้องตั้งข้อสงสัยว่าวิธีทดสอบคุณภาพเครื่องมือที่ใช้อยู่ นั้นจะแสดงถึงความน่าเชื่อถือหรือความเที่ยงตรงจริงหรือไม่ เพียงแต่เวลาผู้ตอบแบบสอบถาม หรือแบบทดสอบแล้งตอบ ผู้วิจัยจะไม่มีโอกาสรู้ได้เลย เพราะเครื่องมือมีเพียงคุณสมบัติในตัวเองเท่านั้น แต่ไม่สามารถรับมือกับปฏิกิริยาของผู้ตอบได้

การวิจัยเชิงคุณภาพมีวิธีการหลายวิธีที่จะทำให้ผู้วิจัยแน่ใจว่าข้อมูลที่ได้นั้นเป็นข้อมูลที่ถูกต้องแท้จริง โดยเริ่มตั้งแต่การวางแผนการวิจัย (Research Design) โดย

ประการแรก ใช้หลักว่าต้องพยายามศึกษาข้อมูลจากหลายแหล่ง (Data Trianguration) กล่าวคือ ศึกษาข้อมูลจากบุคคลหลายกลุ่มศึกษาข้อมูลจากหลายเวลา และศึกษาข้อมูลจากหลายสถานที่ การเก็บข้อมูลจากหลายแหล่งเช่นนี้ จะทำให้ผู้วิจัยสามารถตรวจสอบข้อมูลที่ไดมาว่าถูกต้องมากน้อยเพียงใด

การศึกษาข้อมูลจากบุคคลหลายกลุ่มได้แก่การศึกษาข้อมูลจากคนกลุ่มต่าง ๆ ที่รู้เรื่องที่ผู้วิจัยศึกษา เช่นในการศึกษาเรื่อง "โอกาสในการศึกษาต่อระดับมัธยมศึกษาตอนต้นของเยาวชนในชนบทภาคเหนือ" ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลทั้งจากกลุ่มผู้ปกครอง ตัวเด็ก ผู้นำชุมชนและผู้สนใจเรื่องการศึกษาในหมู่บ้าน เป็นต้น

การศึกษาข้อมูลต่างเวลามายถึงการศึกษาปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาต่าง ๆ เช่น ถ้าศึกษาเรื่องสูญเสียที่ดินของชาวนา ก็ต้องศึกษาการสูญเสียที่ดินที่เกิดขึ้นทุกช่วงเวลาที่ผ่านมา ไม่ใช่เลือกศึกษาข้อมูลเฉพาะการสูญเสียที่ดินในช่วงใดช่วงหนึ่ง และรวมถึงการศึกษาข้อมูลจากบุคคลเดียวกันในเวลาที่แตกต่างกัน เช่น สัมภาษณ์ชาวนาในช่วงต้นฤดูการผลิตครั้งหนึ่ง และในช่วงขายผลิตแล้วอีกครั้งหนึ่ง เป็นต้น

ส่วนการศึกษาข้อมูลต่างสถานที่กันหมายความว่าศึกษาปรากฏการณ์ที่ต่าง ๆ ให้ทั่วถึง ไม่ใช่เลือกศึกษาเฉพาะในที่ที่ผู้วิจัยไปได้สะดวก และรวมถึงการเก็บข้อมูลจากบุคคลคนเดียวกัน เมื่ออยู่ต่างสถานที่กัน ทั้งนี้ เพราะบางครั้งผู้ให้สัมภาษณ์เมื่ออยู่สถานที่หนึ่งอาจไม่กล้าพูดบางเรื่อง เช่น ถ้าต้องการถามชาวนาเรื่องการใช้เงินไปทางเที่ยวเตร่ หรือการเล่นการพนันจนเป็นหนี้สิน ในการถามที่บ้านซึ่งมีภรรยาอยู่ด้วยชาวนาอาจปฏิเสธ ทั้งที่ ความจริงอาจมีพฤติกรรม

เช่น

ประการที่สอง ใช้หลักทราวิวิธีศึกษาข้อมูลหลายวิธี (Methodological Triangulation) เพื่อให้ได้ข้อมูลมาจากหลาย ๆ ทาง เช่น อาจใช้ทั้งการสัมภาษณ์แบบลึก การสนทนากลุ่ม และการสังเกต เช่น ในการศึกษาเรื่อง *"การสูญเสียที่ดินและการตอบสนองทางด้านอาชีพของชาวนา : ศึกษากรณีหมู่บ้านภาคกลาง"* ผู้วิจัยศึกษาข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์แบบลึก และการสังเกต เป็นต้น

นอกจากการวางแผนศึกษาข้อมูลเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องเที่ยงตรงไว้ตั้งแต่การวางแผนการวิจัย (Research Design) แล้ว ผู้วิจัยยังสามารถใช้กลยุทธ์ในการศึกษาข้อมูลภาคสนามตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลได้ เช่น ในการสัมภาษณ์ผู้วิจัยจะมีคำถามตรวจสอบ (Back-up Question) เป็นระยะ เพื่อตรวจสอบว่าข้อมูลที่ผู้ให้สัมภาษณ์บอกต่อนั้นนั้นถูกต้องหรือไม่ เช่น ในการสัมภาษณ์ชาวชนบทที่ส่งลูกศึกษาต่อจนได้งานทำในเมือง ว่าการที่ส่งลูกเรียนนั้นหวังให้ลูกมาตอบแทนอะไรหรือไม่ ผู้ให้สัมภาษณ์อาจตอบว่า ไม่หวังอะไรเลย ให้ลูกเอาตัวรอดได้ก็พอใจแล้ว คำตอบเช่นนี้ ผู้สัมภาษณ์ยังอาจสงสัยอยู่ ก็ให้ผ่านไปคุยเรื่องอื่นต่อไปก่อน แล้วจึงกลับมาถามอีกครั้งด้วยคำถามใหม่ เช่น ถ้าอายุมากหรือลืมนึกอยากให้ลูกมาดูแลไหม ผู้สัมภาษณ์อาจได้คำตอบว่า *"อยากสิ ที่ลงทุนส่งเสียเรียน ก็หวังจะพึ่งในยามแก่ ยามป่วยไข้แหละ"* การที่ผู้ให้สัมภาษณ์ตอบคำถามไม่ตรงกับความคิดของคนจริง ๆ อาจเกิดจากการไม่กล้าตอบในตอนแรก ๆ หรืออาจจะเป็นเพราะในตอนแรกยังไม่รู้ใจที่แท้จริงของคนว่าคิดอย่างไรแน่ ต่อเมื่อการพูดคุยผ่านไประยะหนึ่ง จึงมั่นใจว่าคนคิดอย่างไร

อย่างไรก็ตาม ในการทำวิจัยแต่ละเรื่องผู้วิจัยไม่จำเป็นต้องใช้วิธีการศึกษาข้อมูลครบถ้วนดังที่กล่าวมา ขึ้นอยู่กับปัญหาที่ศึกษาว่ามีความซับซ้อนมากน้อยแค่ไหน และในสถานการณ์การเก็บข้อมูลจริง ๆ เกิดปัญหามากน้อยแค่ไหน เช่น บางครั้งไม่จำเป็นจะต้องเก็บข้อมูลจากบุคคลคนเดียวกัน ในสถานที่และเวลาที่ต่างกัน ถ้าข้อมูลที่ได้ในครั้งแรกนั้นไม่มีอะไรน่าสงสัย นอกจากนี้ ยังขึ้นอยู่กับประสบการณ์ของนักวิจัยด้วย นักวิจัยระดับมืออาชีพ อาจมีความสามารถในการศึกษาข้อมูลภาคสนาม สามารถตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลไต่ระหว่างการศึกษาของข้อมูล ก็อาจจะใช้วิธีการเก็บข้อมูลเพียงวิธีเดียว และเก็บเพียงครั้งเดียว ส่วนการเก็บข้อมูลจากบุคคลหลายกลุ่มนั้น งานวิจัยส่วนใหญ่จะเอาไว้

การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลที่ได้จากผู้ให้ข่าวสารนั้น ยังเป็นเพียงข้อเท็จจริง ซึ่งจะมีอยู่มากมาย หน้าที่ของนักวิจัยไม่ใช่การเล่าข้อเท็จจริง แต่ต้องพยายามยกระดับข้อเท็จจริงที่มีอยู่มากมายนั้นขึ้นเป็นองค์ความรู้หรือทฤษฎี วิธีการดังกล่าวเรียกว่า การวิเคราะห์ข้อมูล ซึ่งหมายถึง กระบวนการตีความข้อเท็จจริงเพื่อสร้างความคิดรวบยอด (concept) จากข้อมูลนั้น ๆ แล้วเชื่อมโยงความคิดรวบยอดต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ในกระบวนการนี้ ผู้วิจัยจะต้องตีความว่าข้อเท็จจริงใดจะรวมกันขึ้นเป็นความคิดรวบยอดหนึ่ง ๆ เช่น ในการศึกษาเกี่ยวกับการส่งบุตรธิดาเรียนต่อมากกว่าการศึกษาภาคบังคับของชาวนาชาวนาที่ไม่ได้ส่งลูกเรียนตอบบอกว่า ไม่มีเงินจะใช้เป็นค่าหนังสือ ค่าเครื่องแต่งกาย ค่าขนม ค่ารถ และต้องให้ลูกช่วยทำงานหาเงินด้วย มิฉะนั้น ครอบครัวก็มีรายได้ไม่พอใช้ ชาวนาอีกคนหนึ่งไม่มีปัญหาดังกล่าว แต่บอกว่าไม่กล้าส่งลูก

ไปเรียนเพราะต้องเข้าไปเรียนในเมืองไกลๆไกลตา จะไปลำบากอย่างไรก็ไม่รู้ ไปคบเพื่อนไม่ดีเข้าจะเดือดร้อน และอาจติดยาเสพติดได้ จากเท็จจริงดังกล่าว ผู้วิจัยจะจัดข้อเท็จจริงในเรื่องที่ผู้ปกครองไม่มีเงินใช้จ่ายสำหรับให้ลูกเรียน และจำเป็นต้องใช้แรงงานลูกให้ช่วยหาเงิน เป็นความคิดรวบยอดว่า "ต้นทุนทางเศรษฐกิจ" และจัดข้อเท็จจริงที่ผู้ปกครองตอบว่าลูกไปอยู่ไกล จะลำบาก จะไปคบเพื่อนไม่ดี จะติดยาเสพติด เป็นความคิดรวบยอดว่า "ต้นทุนทางสังคม" เมื่อผู้วิจัยได้ความคิดรวบยอดในขั้นแรกแล้ว ก็ต้องพยายามสัมพันธ์เชื่อมโยงความคิดรวบยอดดังกล่าวขึ้นเป็นความคิดรวบยอดในระดับที่สูงขึ้นไปอีก เช่น สัมพันธ์ความคิดรวบยอด "ต้นทุนทางเศรษฐกิจ" กับความคิดรวบยอด "ต้นทุนทางสังคม" ขึ้นเป็น "ต้นทุนการส่งบุตรธิดาศึกษาต่อ"

กระบวนการสร้างความคิดรวบยอดและเชื่อมโยงความคิดรวบยอดเข้าด้วยกันดังกล่าว จะทำให้ได้ข้อเสนอทางทฤษฎีขึ้นหลายชุด ซึ่งข้อเสนอทางทฤษฎีก็ได้แก่อธิบายที่แสดงถึงความสัมพันธ์ของความคิดรวบยอดเพื่ออธิบายถึงปรากฏการณ์บางอย่าง เช่น ตัวอย่างดังกล่าวได้ข้อเสนอทางทฤษฎีว่าการที่ชาวมาจะส่งบุตรธิดาเรียนต่อมากกว่าการศึกษาภาคบังคับหรือไม่นั้น จะคำถึงต้นทุนทางเศรษฐกิจและต้นทุนทางสังคม

กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลจะเกิดขึ้นตั้งแต่การเริ่มศึกษาข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลคนแรก โดยในระหว่างสัมภาษณ์บุคคลผู้นั้น ผู้วิจัยต้องพยายามยกระดับข้อเท็จจริงขึ้นเป็นความคิดรวบยอด และพยายามสัมพันธ์ความคิดรวบยอดต่าง ๆ เข้าด้วยกันอย่างรวดเร็ว เพื่อจะรู้ว่ายังต้องการข้อมูลอะไรเพิ่ม

เดิมอีก และต้องการถามย้ำให้ชัดเจนในเรื่องอะไรอีกบ้าง เมื่อได้ข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลคนแรกครบถ้วนแล้ว ผู้วิจัยจะต้องวิเคราะห์หาข้อเสนอทางทฤษฎีต่าง ๆ อย่างชัดเจนไว้ เพื่อนำไปเป็นแนวทางในการศึกษาข้อมูลของคนต่อไป หรือกล่าวได้ว่าในการศึกษาข้อมูลของคนที่สองนั้นเป็นการทดสอบข้อเสนอทางทฤษฎี (ซึ่งในสถานะของการนำมาทดสอบนี้เรียกว่า สมมุติฐาน) ที่ได้จากคนแรกด้วยว่า จะสอดคล้องกับข้อเท็จจริงที่ได้จากคนที่สองหรือไม่ หรือกล่าวว่าการเสนอทางทฤษฎี (สมมุติฐาน) จะได้รับการยืนยันจากข้อเท็จจริงหรือไม่ ซึ่งอาจจะพบว่าการเสนอทางทฤษฎี (สมมุติฐาน) ได้รับการยืนยัน รวมทั้งอาจได้รับการขยายให้ชัดเจนขึ้น หรืออาจถูกปฏิเสธก็ได้ ในขณะเดียวกันก็จะได้ข้อเสนอทางทฤษฎีใหม่ ๆ ขึ้นอีก เมื่อเสร็จสิ้นการศึกษาข้อมูลจากคนที่สองแล้ว ผู้วิจัยก็สร้างข้อเสนอทางทฤษฎีขึ้นใหม่ ที่ได้จากการศึกษาข้อมูลของคนหนึ่งและคนที่สองรวมกัน จากนั้นก็นำข้อเสนอ (สมมุติฐาน) ที่ได้ไปทดสอบกับข้อเท็จจริงที่ได้จากการศึกษาข้อมูลของคนที่ยี่สาม แล้วก็สร้างข้อเสนอทางทฤษฎีขึ้นมาใหม่วนเวียนกันไปเช่นนี้จนครบกระบวนการศึกษาข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลทุกคน ในที่สุดก็จะเหลือชุดของข้อเสนอทางทฤษฎีที่ได้รับการยืนยันว่าถูกต้อง ข้อเสนอทางทฤษฎีจะประกอบกันเป็นทฤษฎีใหญ่ในที่สุด เป็นทฤษฎีที่ได้รับการยกระดับมาจากข้อเท็จจริง

ในกระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลดังที่กล่าวมาโดยสรุปนั้น จะเห็นได้ว่าแท้จริงก็คือการใช้กระบวนการศึกษาแบบอุปนัย (induction) ต่อเนื่องกับการศึกษาแบบนิรนัย (deduction) กลับไปกลับมาเรื่อย ๆ ตลอดจนการวิเคราะห์กล่าวคือ การยกระดับข้อเท็จจริงขึ้นเป็นความคิดรวบยอดและ

สัมพันธ์ความคิดรวบยอดขึ้นเป็นข้อเสนอทางทฤษฎี เป็นกระบวนการศึกษาแบบอุปนัย (induction) เมื่อนำข้อเสนอทางทฤษฎี (สมมุติฐาน) ไปทดสอบกับข้อเท็จจริงของผู้ให้ข้อมูลคนต่อไป ก็เป็นกระบวนการศึกษาแบบนิรนัย (deduction) เมื่อมีการปรับปรุงข้อเสนอทางทฤษฎีจากข้อเท็จจริงที่ได้ใหม่ ก็เท่ากับเป็นการศึกษาแบบอุปนัยอีกครั้ง และเมื่อนำข้อเสนอทางทฤษฎีดังกล่าวไปทดสอบกับข้อเท็จจริงที่ได้จากผู้ให้ข้อมูลคนต่อไปก็เป็นกระบวนการศึกษาแบบนิรนัยอีกครั้งเช่นกัน

บทส่งท้าย

ข้อแตกต่างสำคัญระหว่างการวิจัยเชิงปริมาณและการวิจัยเชิงคุณภาพ คือ ความคิดพื้นฐานในการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคม การวิจัยเชิงปริมาณมุ่งที่จะทดสอบทฤษฎีที่มีอยู่แล้ว เพื่อจะบอกว่าปรากฏการณ์ที่ศึกษานั้นเป็นไปตามทฤษฎีใด หรือกล่าวได้ว่าเป็นการวิจัยเพื่อยืนยันทฤษฎี ใน

ขณะที่การวิจัยเชิงคุณภาพ มุ่งที่จะสร้างทฤษฎีสำหรับอธิบายปรากฏการณ์ที่ศึกษา โดยสร้างจากข้อเท็จจริงที่มีอยู่ หรือกล่าวได้ว่า เป็นการวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้จากฐานราก

การวิจัยเชิงคุณภาพได้พัฒนาวิธีการศึกษามาอย่างต่อเนื่อง จนปัจจุบันสามารถเสนอวิธีศึกษาที่มีระบบชัดเจน มีความน่าเชื่อถือ และสามารถปฏิบัติโดยไม่ยุ่งยากนัก ทำให้ข้อโจมตีการวิจัยเชิงคุณภาพที่มีอยู่ในระยะต้น ๆ นั้นค่อย ๆ เงียบหายไป มหาวิทยาลัยต่าง ๆ ที่ไม่เคยสนใจวิธีวิจัยนี้เลย ได้หันมาสนับสนุนและให้เปิดสอนวิธีวิจัยนี้มากขึ้น

อย่างไรก็ตามบทความนี้ คงสามารถเสนอแนวคิด ข้อถกเถียง และแนวทางดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพได้อย่างกว้าง ๆ เท่านั้น ผู้สนใจที่จะศึกษาและฝึกฝนสามารถศึกษาเพิ่มเติม ได้จากเอกสารที่ระบุไว้ในรายชื่อเอกสารอ้างอิงท้ายบทความนี้ □□

REFERENCES.

- Berg, Bruce L. *Qualitative Research Method for the Social Sciences*. Massachusetts : A Division of Simon & Schuster, 1989.
- Glaser, Barney G. *Theoretical Sensitivity*. California : The Sociology Press, 1978.
- Petto, Pertti J. and Pelto, Gretel H. *Anthropological Research*. New York : Cambridge University Press, 1978.
- Strauss, Anselm L. *Qualitative Analysis for Social Scientists*. New York : Cambridge University Press, 1990.
- Strauss, Anselm L. and Corbin, Juliet *The Basics of Qualitative Research*. California : Sage Publications, Inc., 1990.